

6. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции 11–15 / З. Фрейд. – СПб. : Алетейя, 1999. – 280 с.
7. Фуко М. Герменевтика субъекта : курс лекций, прочитанных в Колледже де Франс в 1981–1982 уч. году / М. Фуко ; пер. с фр. А. Г. Погоняйло. – СПб. : Наука, 2007. – 677 с.
8. LaBar K. S. Cognitive neuroscience of emotional memory / K. S. LaBar, R. Cabeza // Neuroscience. – 2006. – January. – P. 54–56.
9. Northoff G. Philosophy of the Brain / G. Northoff. – Boston : Harvard University, 2003. – 430 p.
10. Meichenbaum D. A Clinical Handbook for Assessing and Treating Adults with Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD) / D. Meichenbaum. – Waterloo : Institute Press, 1994. – 600 p.
11. Shapiro F. Eye movement desensitization and reprocessing / F. Shapiro. – NY: Guilford, 2001. – 341 p.

УДК 159.376-056.264.4:7

АРТ-ТЕРАПІЯ В ПРОЦЕСІ ДІАГНОСТУВАННЯ УСНОГО МОВЛЕННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Зоряна Ленів
(Львів, Україна)

Статтю присвячено актуальній проблемі дослідження стану сформованості усного мовлення дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення засобами арт-терапії.

Ключові слова: арт-терапія, імпресивне мовлення, експресивне мовлення, психоемоційні стани, діагностика, методика.

Стаття посвячена актуальній проблемі дослідження стану сформованості усної мовлення дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення засобами арт-терапії.

Ключевые слова: арт-терапия, импрессивная речь, экспрессивная речь, психоэмоциональные состояния, диагностика, методика.

The article deals with the topical issue of researching the level of oral speech development of senior pre-school children with serious speech disorders by means of art-therapy.

Key words: art-therapy, impressive speech, expressive speech, psychoemotional states, diagnostics, methodology.

Постановка проблеми. У контексті освітніх тенденцій сьогодення прикладне значення має застосування діагностичних прийомів і методів за допомогою арт-терапії, що є новітніми, й у той же час науково обгрунтованими, соціально виправданими та перспективними.

Сучасні концепти діагностико-корекційної роботи з дітьми старшого дошкільного віку передбачають зростання її якості та визначають формування мовленнєво-комунікативної компетенції як основної умови їх подальшої успішної освітньої траєкторії. На якісне підсилення ефективності діагностичної процедури впливає застосування арт-терапевтичних технологій, особливо при діагностуванні дітей, що мають тяжкі порушення мовлення (ТПМ).

Актуальність дослідження. У працях таких видатних учених стародавності як Арістотель, Авіценна, Гіпократ, Гален, Піфагор, Цельс, неодноразово знаходимо спроби виокремлення та подолання «дефектів вимови», зокрема ними ж пропонуються прийоми лікування цих розладів засобами мистецтва. Дана проблема залишається актуальною і повністю не дослідженою й до сьогоднішніх днів.

Вивчення можливостей ефективного використання арт-терапії у системі комплексної діагностики та реабілітації мовленнєвих розладів – складна й цікава проблема на

стику багатьох суміжних наук: медицини, психології, педагогіки, мистецтвознавства, дефектології, та звичайно психолінгвістики.

За визначенням Л. Калмикової «арт-терапія» – це психолінгвотерапевтична форма впливу на дітей через їхнє пізнання себе засобами художнього та інших видів мистецтва, через творчомовленнево-діяльнісне самовираження [4, с. 138].

Арт-терапія (у корекційній педагогіці) – це синтез кількох галузей наукового знання (мистецтва, психології, педагогіки та медицини), тобто сукупність методик, що побудовані на застосуванні різноманітних видів мистецтва у своєрідній символічній формі та дозволяють за допомогою стимулювання креативних проявів дитини з особливостями психофізичного розвитку здійснювати діагностику та корекцію психосоматичних і психоемоційних порушень в особистісному розвитку [1, с. 72].

Додає актуальності дослідженню ще й той факт, що арт-терапія майже не використовується сьогодні з метою діагностування мовлення дітей з ТПМ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день арт-терапія в широкому розумінні містить в собі: образотерапію (терапевтичний вплив засобами образотворчого мистецтва), бібліотерапію (терапевтичний вплив читання) (казкотерапію (терапевтичний вплив слухання та моделювання казок)), музикотерапію (терапевтичний вплив музики) (вокалотерапію (терапевтичний вплив співу)), драмтерапію (терапевтичний вплив драматизації та інсценування), танцювальну терапію (терапевтичний вплив танцю), пісочну терапію (терапевтичний вплив у процесі взаємодії з піском), лялькотерапію (терапевтичний вплив ляльки), тощо.

Детальний опис даних напрямків арт-терапії та механізми їх впливу містяться в працях Р. Азовцевої,

Е. Берна, Л. Брусиловського, Е. Бурно, О. Вознесенської, Е. Гарднера, А. Захарова, Ф. Зімбардо, Т. Зінкевич-Євстігнеєвої, О. Копитіна, Є. Лісіциної, З. Матейнової, С. Машури, А. Менегетті, Л. Мови, І. Нікольської, М. Осоріної, Є. Петрової, В. Петрушина, С. Рібакової, В. Рожнова, О. Свістовської, О. Федій, Е. Фромма, Р. Хайкіна та багатьох інших.

Психотерапевтичні технології із застосуванням мистецтва знайшли відображення в наукових працях присвячених проблематиці діагностико-корекційного впливу на осіб із особливостями психофізичного розвитку, зокрема в таких як: „Арт-терапія для дітей із затримкою психічного розвитку” С. Рібакової; „Психокорекційна робота з дітьми, що мають порушення психічного розвитку” Б. Айзенберг, Л. Кузнецової; „Театральна діяльність як засіб психодіагностики” І. Болдирєвої, Н. Каранди; „Ефективність казкотерапії в корекційній роботі з дітьми” М. Поваляєвої, Г. Чебанян; „Арт-терапія і гра як засоби психокорекції молодших школярів” Л. Колесника; „Казкотерапія як спосіб формування “Я” молодшого школяра” Н. Жук; „Структура та підґрунтя музичної терапії для дітей з аутизмом” Т. Скрипник; „Корекція мовлення через ознайомлення з природою в образотворчій діяльності” Л. Гаврильченко; „Роль ігрової психотерапії (казкотерапії) в усуненні заїкання у дошкільників” О. Рау; „Лялькотерапія в корекційній педагогіці” А. Красикової, Г. Чебанян; „Бібліотерапія на підготовчому етапі соціальної реабілітації заїкуватих” Ю. Некрасової; „Музикотерапія при заїканні” З. Матейнової, С. Машури та ін. [6, с. 17-20].

Докази вчених, що використання творчості для виразу відчуттів і думок може надавати істотну допомогу у виробленні адекватної поведінки та підвищенні самооцінки, розвитку когнітивної сфери, творчих умінь і креативності, а також комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей, ще

раз підкреслюють необхідність застосування арт-терапії у корекційній педагогіці. Зокрема, дослідники в галузі логопедії в пошуках ефективних засобів діагностики та корекції звертають увагу на використання арт-технологій на основі мистецтва в процесі роботи з дітьми із ТПМ.

Мета статті. Як відомо, навіть незначні порушення мовлення утруднюють взаємодію з оточуючим світом і порушують онтогенетичне становлення психічного розвитку дитини, чим зміщують часові межі розвитку відповідних віку видів діяльності й свідомості, деформують особистісний розвиток, адже психічний і мовленнєвий розвиток – це два взаємообумовлені компоненти онтогенезу, що формуються в прямо пропорційній залежності один від одного (Л. Венгер, Л. Виготський, П. Гальперін, Д. Ельконін, М. Жинкін, І. Зимняя, Л. Калмикова, Ж. Піаже, М. Семаго, В. Синьов, В. Тарасун та ін.) [2, 3, 4].

Специфіка діагностування мовленнєвої діяльності, використання традиційних методик обстеження усного мовлення у дітей не забезпечують у повній мірі своєчасного виявлення недоліків у сформованості компонентів мовленнєвої системи й відповідної організації корекційного процесу.

Сучасний стан розвитку логопедії та суміжних наук характеризується вдосконаленням науково-теоретичного й методичного апарату обстеження мовлення дітей зарахунок інноваційних, у тому числі й арт-терапевтичних технологій, розробкою інтегрованих комплексних заходів і методик із метою створення таких корекційних програм, які б забезпечували й всебічний гармонійний особистісний розвиток дитини з тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ), такими як дизартрія, заїкання, алалія, афазія. Відповідно метою даної статті є розкрити можливості застосування арт-терапії в процесі діагностики усного мовлення старших дошкільників.

Виклад основного матеріалу. В основу діагностування усного мовлення закладено нейропсихолінгвістичну організацію мовленнєвої діяльності з урахуванням її складної нейролінгвістичної та психолінгвістичної структури, а також сучасних лінгводидактичних та логодидактичних досліджень (А. Богуш, Л. Виготський, І. Зимняя, Л. Калмикова, О. Лурія, Ж. Піаже, М. Семаго, В. Тарасун, Н. Харченко і ін.).

Діагностику мовлення науковці розглядають як загальний підхід до організації особистісно орієнтованого психолого-педагогічного процесу, спрямованого на формування усного мовлення дитини, яка забезпечує своєчасне виявлення, оцінювання та аналіз природного перебігу мовленнєвого розвитку й перспектив формування усного мовлення дітей із важкими порушеннями мовлення.

Учені в своїх працях апелюють до неабиякого діагностичного значення арт-терапії, акцентуючи увагу на тому факті, що дитяча творчість (малюнок, зокрема) може дати багато інформації про внутрішній світ дитини, сформованість її психічних явищ (особливо проявляється емоційна сфера та комунікативні навички) [1, 5, 6].

Корекційна педагогіка керується спеціальним принципом єдності діагностики та корекції, як одним із основоположних, суть якого полягає в тому, що діагностуючи будь-які якості дитини ми паралельно ж здійснюємо й часткову їх корекцію, а в процесі корекційної роботи відбувається періодична систематична діагностика сформованості явищ, що коригуються.

Цей феномен простежується парадигмально й у арт-терапевтичній практиці. З цього приводу О. Вознесенська, президент ГО «Українська арт-терапевтична асоціація» зазначає: «В арт-терапії, як правило, неможливо розділити діагностичну й терапевтичну мету. Діагностичний і, власне, терапевтичний процес відбуваються одночасно

за допомогою спонтанної творчості. В результаті легше встановлюються емоційні, довірчі комунікативні контакти між сторонами, залученими в діагностичний процес».

Вважається, що існують і певні обмеження арт-терапевтичної діагностики. У першу чергу в спонтанній художній творчості знаходять відображення культурні вподобання, що впливають на індивідуальні особливості малювання. В другу чергу категорія аналізу в арт-терапії обмежена продуктами художньої спонтанної творчості. Формальна діагностика може не мати сенсу, тому що спонтанна творчість спричинила зцілення – терапевтичний ефект. У третю чергу існує специфіка художньої творчості в дитячому віці, що обмежує арт-терапевтичну діагностику. Відсутність строгої стандартизації, переважання емпіричного спостереження в арт-терапевтичній діагностиці, залежність від рівня підготовленості спеціаліста, інтуїції, досвіду арт-терапевта надає діагностиці суб'єктивного характеру. Отримані дані мають описовий характер, їх важко виміряти та оформити у вигляді строгої системи статично об'єктивних, надійних, достовірних результатів.

Тому в процесі діагностування усного мовлення арт-терапевтичні прийоми використовуються виключно як допоміжний елемент, оскільки застосування засобів мистецтва, особливо музики, малюнку, казки, драматизації у процесі обстеження мовлення вже є суттєвою допомогою дітям із мовленнєвими розладами, тому що це сприяє встановленню контакту, доброзичливого мікроклімату, налаштуванню дитини на гру, а не на процес її обстеження, створенню «ситуації успіху», відволіканню від основної проблеми, у чому й полягають діагностичні функції арт-терапії.

Метою діагностичної методики за допомогою арт-технік є виявлення рівнів сформованості у дошкільників із ТПМ імпресивного та експресивного мовлення (фонетико-

фонематичних процесів, лексико-граматичної будови, комунікативних навичок у різних формах зв'язного мовлення з його просодичним оформленням), а також психоемоційних станів як суттєвих чинників, що впливають на формування усного мовлення й комунікативної компетенції дітей старшого дошкільного віку з ТПМ [6].

Дослідники О. Гвоздєв, М. Рибников, Є. Соботович, М. Шермет, С.Цейтлін і багато ін., вважають, що діагностику рівня розвитку усного мовлення дитини бажано проводити в дошкільному періоді дитинства з метою виявлення відставання та проведення відповідної корекційної роботи.

Таким чином процес діагностування мовлення дітей із ТПМ старшого дошкільного віку це:

- обов'язкова ланка психокорекційної роботи;
- засіб реалізації принципу єдності діагностики та корекції;
- засіб здійснення особистісно орієнтованого, індивідуального та диференційованого підходів у процесі корекції усного мовлення;
- основа вироблення педагогами й батьками особистісних установок у створенні умов і власного інструментарію для конструктивного індивідуального мовленнєвого розвитку та самореалізації кожної дитини;
- об'єктивна перевірка доцільності й результативності використання методичної системи корекції усного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з ТПМ;
- необхідна процедура напередодні вступу до школи.

Предметом діагностування є навчально-мовленнєві досягнення дітей старшого дошкільного віку з ТПМ у розвитку кожного компонента мовленнєвої системи, а

також невербальних чинників, які здійснюють вплив на формування усного мовлення в означеній категорії дітей.

У процесі діагностування мовлення базуємося на розумінні мовлення як психолінгвістичної системи, визначене Л. Виготським, як *нерозривна єдність ряду функцій або функціонування систем* [2]. При цьому процес формування усного мовлення розглядаємо як функціональну систему, що об'єднує кілька самостійних структурних одиниць із підпорядкованими взаємозумовленими характеристиками, сформованими у певні вікові періоди розвитку дитини.

Зважаючи на викладене, кожен компонент мовленнєвої системи (фонетико-фонематичні процеси, лексико-граматична будова, зв'язне мовлення з його просодичним оформленням) є складниками системи, що має множинні взаємопов'язані елементи й підсистеми. У зв'язку з цим передбачено послідовність в організації процесу вивчення особливостей усного мовлення, залучення різноманітних, в тому числі й арт-терапевтичних, методів і прийомів, які допоможуть з'ясувати якісну сформованість усіх складових системи (імпресивного, експресивного мовлення та психоемоційних станів) і їх взаємозалежність.

На основі теоретичного аналізу науково-літературних джерел і дослідницьких передбачень була розроблена методика обстеження усіх компонентів мовлення дошкільників із ТПМ зі застосуванням окремих засобів арт-терапії: підібрані завдання невербального та вербального характеру з образотворчим і музичним наповненням які, дають можливість робити висновки про стан мовлення, що формується в даній категорії дітей у тісних взаємозв'язках із психоемоційним розвитком, виходячи з положень Л. Виготського про складну структуру дефекту та компенсаторні можливості організму, а також беручи до уваги пластичність дитячої психіки [2].

Таким чином, діагностування стану сформованості усного мовлення старших дошкільників із ТПМ засобами арт-терапії передбаче:

1) використання ряду традиційних та інноваційних арт-терапевтичних методик, що дозволяють у процесі виконання завдань на основі безпосереднього сприйняття мовленнєвого матеріалу й емпіричного знання виявити практичні мовленнєві вміння та навички старших дошкільників із ТПМ;

2) використання методик, що містять завдання, для вирішення яких дитині необхідно проаналізувати мовленнєвий матеріал як із певної точки зору, так і виявити власні здібності, стиль мислення, творчість, креативність;

3) оцінювання результативності виконання завдань та порівняльний аналіз одержаних даних, і побудова на їх основі цілісного представлення рівнів індивідуальної й групової сформованості усного мовлення дошкільників із ТПМ, за наступними параметрами: а) успішність розв'язання конкретних завдань згідно невербальних і вербальних чинників; б) характер виконання завдань і рівномірність чи нерівномірність розвитку складових компонентів мовленнєвої системи; в) типи помилок, що допускаються дітьми в процесі виконання завдань; г) уміння використовувати допомогу експериментатора.

З метою обстеження *імпресивного* та *експресивного* мовлення дітей запропоновано тестові завдання діагностичної методики, які ґрунтуються на традиційних методичних засадах комплексного дослідження усного мовлення дітей у процесі психолого-педагогічного діагностування та логопедичного обстеження, розроблених з використанням адаптованих діагностичних методик (Ю. Гільбуха, Л. Журавльової, Г. Каше, В. Кондратенко, Т. Комарової, К. Крутій, Р. Лалаєвої, А. Лурії, І. Марченко, А. Обухівської, В. Орфінської, Н. Пахомової, Т. Пічугіної, О. Романенко,

Н. Серебрякової, Є. Соботович, О. Соломеннікової, Н. Стадненко, В. Тарасун, Л. Трофименко, Т. Філічевої, М. Шеремет), доповнюючи деякі з них арт-терапевтичними прийомами. Зокрема для визначення імпресивного аграматизму застосовано казкотерапевтичну технологію «Малювання листа від художника-чарівника» із використанням фонової музики М. Скорика «Мелодія». Для обстеження експресивного мовлення – завдання «Придумай казку» (казкотерапія з введенням зайвого персонажу казки та подальшим її моделюванням); «Якою стане Калячка-Малячка» (інтегративна арт-терапія як поєднання музики (увертюри до балету П. Чайковського «Лускунчик»), казки, ліплення та драматизації). З метою обстеження загального *психоемоційного стану* дітей із ТПМ застосовано класичну арт-терапевтичну діагностичну методику – проєктивний малюнок „Малювання людини” (А. Венгер, Ю. Гільбух, Ф. Гудінаф, К. Тейлор, Д. Харріс) у вигляді завдання «Намалюй себе», а також авторську методику «Пори року та емоції» (споглядання живопису видатних художників під звучання музики А.Вівальді з циклу «Пори року та емоції») [6, с. 29-45].

Діагностична методика впроваджується поетапно та містить 3-и серії, а саме: серія №1. *Обстеження імпресивного мовлення*; серія №2. *Обстеження експресивного мовлення*: фонетико-фонематичних процесів, лексико-граматичної будови, комунікативних навичок у різних формах зв'язного мовлення з його просодичним оформленням; серія №3. *Обстеження психоемоційних станів*.

Зміст даних діагностичних досліджень не виходить за межі обсягу програми загальноосвітніх дошкільних та шкільних закладів та Базового компонента дошкільної освіти з розвитку мови і мовлення.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином в процедурі діагностування мовлення

старших дошкільників із ТПМ значна роль може відводитись такій недирективній технології як арт-терапія, оскільки застосування мистецтва, особливо музичного та образотворчого в поєднанні з казкою дозволяє отримати більш якісніші результати обстеження.

Крім того, під час застосування діагностики усного мовлення засобами арт-терапії створюються сприятливі умови, «ситуація успіху» для розкриття потенційних можливостей кожної дитини, забезпечується доброзичливий мікроклімат й аура гармонії.

Перспективність подальших досліджень вбачаємо в екстраполяції діагностичної методики на інші нозологічні групи дітей, зокрема із затримкою психічного розвитку, аутизмом і гіперактивністю з синдромом дефіциту уваги.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании. Учеб. для студ. серед и высш. учеб. заведений / Медведева Е.А., Левченко И.Ю., Комиссарова Л.Н., Добровольская Т.А. – М.: Академия, 2001. – 247с.
2. Выготский Л.С. Мышление и речь // Собр. соч.: В 6 т. – М.: Педагогика, 1982. – Т. 2. – С. 6–361.
3. Жинкин Н.И. Интеллект, язык и речь // Нарушения речи у детей. – М.: Просвещение, 1972. – С. 9-31.
4. Калмикова Л.О. Розвиток мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку: діагностико-розвивальна програма: [Монографія]. – Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2010. – 212 с.
5. Копытин А.И., Свистовская Е.Е. Арт-терапия детей и подростков. – М.: „Когито-Центр”, 2007. – 197с.
6. Ленів З.П. Діагностика усного мовлення старших дошкільників засобами арт-терапії: Навчально-методичний посібник. – К.: Спадщина, 2011. – 64 с. з іл.